

העברית בת ימינו בסבך התקניות

העיסוק המתרבה בתופעותיה של הלשון העברית בת ימינו יש בו כדי להעיד שאין מטילים עוד ספק בקיומה ובייחודה של לשון זו. לפיכך ראוי לשאול אם לא הגיע הזמן לכלול את תוצאות המחקרים והבירורים בתופעות המבודדות לעצמן בתיאור מקיף ושלם שיציג את הלשון הזאת במלוא מערכותיה לפני החוקרים והלומדים. לאמתו של דבר לא נוכל להתעלם מהעבודות החשובות שנועדו למלא חסר זה,¹ אלא שלא בטלה הדרישה לתיאור חדש מכול וכול עכשיו, ארבעים שנה להופעת "העברית הישראלית" וכאן, בישראל עצמה ובעבודה שתיכתב עברית.

בין הנושאים שחקר העברית החיה חייב להיזקק להם בולט במשקלו החברתי מעמדה של הלשון העברית שאפשר לראותה כלשון "תקנית". נעמוד בדברינו כאן על התקניות בלשון החיה, על ההסתבכויות שבה ועל כיווני פתרונות הנראים לנו.

א. יש לשון "תקן" בעברית החיה

בחוגי הבלשנות המתארת "תקן" (standard) ו"תקניות" (standardization) מילות חרם הן: יש לתת ללשון לחיות את חייה, להתפתח בלא התערבות במהלכה, וכביכול אין לך סמכות שיהיה אפשר להצדיק את קביעותיה כנורמה מחייבת בלשון. אלא שעקרונות "מדעיים" - אידאולוגיים אלו לעצמם והמציאות החברתית-הלשונית לעצמה. אמת, אין מבקשים נורמות, כללים וחוקים כובלים דווקא - כלומר, אין מבקשים מאיש שיתקין תקן ללשון החיה, אלא שיש משאלה רדומה ומתעוררת כאחד בחברה הדוברת עברית בישראל של שנות התשעים, והיא להודיע לעצמנו ולתלמידינו מהי העברית התקנית של דור זה (Standard Hebrew) - כלומר, מהי לשון התקן כפי שהיא קיימת. אין שואלים אם יש לשון תקנית בעברית המודרנית, אלא מבקשים לדעת מה דמותה. משמע, הכול חשים (ב"חוש הלשון") שעברית תקנית, מעין langue אידאלית, אמנם קיימת,² אלא שאין תמימות דעים בין המעיינים

* מתוך מחקרים בלשון ז', ירושלים תשנ"ו, עמ' 135-144.

1. רוזן (תשט"ז); גלינרט (1989).

2. ראה, דרך משל, את קביעתו המובנת מאליה של גלינרט בפרק הראשון של ספרו:

בנוגע לפרטי ההוכחות והעדויות להכללה זו. דרך משל, בפרק 9 בספרו של גלינרט, בדיון על מקומם של התוחמים, מובא בין שאר הדוגמות הצירוף **שלא יהיה** (=whatsoever) בלא שתצוין שייכותו ללשון הבלתי פורמלית, ל-casual.³ הציפייה להופעתו של התקן אינה חדשה: היא נשמעת בתביעה מהאקדמיה ללשון העברית ליזום תיאור של לשון ימינו, כדי שיהיה אפשר להצביע עליו כלשון התקן הכתובה; היא עולה בחוגי ההוראה במוסדות הלימוד לרמותיהם – ובייחוד בבתי המדרש למורים ובחוגי הנחלת הלשון למבוגרים – המתלבטים בבחירת סוג הלשון שעליהם להקנות לתלמידיהם, כדי שיהיו בעלי לשון תקנית בדיבורם ובכתיבתם; וכך היא תביעתם של המתרגמים.⁴ ואף על פי כן אין סימנים להתחלת עבודה יסודית בתיאור לשון עברית כלשהי שתהיה ראויה להיחשב ללשון התקן, לא של הדיבור ולא של הכתיבה. עדיין מקובלת על בלשנינו העמדה המוותרת על עבודה מעין זו מכול וכול מטעמים שבעיקרון: מאחר שמרובים הם גוני הלשונות המהלכים בעברית המודרנית, אין כל אפשרות לתאר אחד מהם כלשון של תקן.⁵ אכן, זו עמדתה הרשמית של האקדמיה ללשון העברית, שלא קיבלה עליה, לפי שעה, אפילו יזמה של סקר על סוגי הלשונות העבריות בחברה הדוברת עברית בישראל.⁶ נראה לי שיש מקום לערער על עמדה זו של ויתור, שהיא נוחה ומצדיקה הימנעות מעשייה, אלא שאין היא מוצדקת מבחינת הבדיקה הסוציולוגית. הדעה שמתן פרסום (כגון בעיסוק המדעי המתאר) לתופעות הסוטות מהנורמה בהתנהגות החברתית מעלה את הסטייה לדרגת תקן, היא רק אחת הדעות בתחום; יש אסכולה הסבורה שמתן פומבי לחריגים לא בא אלא כדי לחזק את הנורמה.⁷ ואם יש ממש בדעה זו, שוב לא נוכל לקבל בלא

“Hebrew has now evolved into a cohesive, standardized Israeli Hebrew”
(גלינרט [1989], עמ' 2).

3. על ההדגמות בספרו של גלינרט ראה בדברי א' שורצולד: L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, *Bulletin of Higher Hebrew Education* 1, 5–6 (1992–93), pp. 113–117, בייחוד עמ' 116.

4. כדברי אברהם קדימה ב"בימת תרגימא", תרגימא 82 (1993): "המתירנים... מכשירים כל שיבוש של עיתונאי וכל שגיאה של סופר והופכים אותם למקור ולאסמכתא... ולכן דומה מתירנותם למפקירות" (עמ' 10).

5. ח' רבין, "בעיות הלשון העברית הנכונה מנקודת מבטה של הבלשנות", לשוננו לעם טו (תשכ"ד), עמ' 161–175.

6. ראה קדרי (תשנ"ו).

7. ראה T. Liebes, "Decoding Television News", *Theory and Society* 21, 3 (1992), pp. 357–381, בייחוד הספרות הנזכרת בהערה 11 שם.

הסתייגות את טענתם של הטהרנים בבלשני הלשון העברית שלא ראוי לתאר את העברית המודרנית כלשון בפני עצמה, משום שעצם ההזדקקות לה והתיאור שלה ייתנו לכלל התופעות החדשות שבה (שהן סטיות מהעברית הנשמעת לכללים) מעמד של הכרה וקבלה ("לגיטימציה").

לכאורה יש ניגוד אינטרסים בין הבלשן כאיש מקצוע ובין הבלשן כאזרח, כבן החברה הסובבת אותו. במה דברים אמורים? כאיש מקצוע הבלשן מצווה להתייחס אל לשונו החיה כאל אובייקט של התבוננות, והוא מצווה לנהוג בעבודתו המדעית-הבלשנית *sine ira et studio* (בלא רוגז ובלא חיבה). אלא דא עקא: בוזמנית הוא גם בן חברתו, וכאזרח אין הוא יכול להינתק מהתופעות המתגלות בלשונו ולראותן בשוויון נפש. כלום יכול אפילו הבלשן האובייקטיבי ביותר שלא להגיב תגובה רגשית כלשהי בשעה שהוא שומע את ראשי מדינתו, את מנהיגיו, מדברים בלשון עילגת, או כשהוא שומע בפזמוני השירים בכלי התקשורת שלו חזרות אין סוף על **פי שלוש, פי שלוש**?⁸

מבחינות חברתיות מסוימות יש דמיון בין העימות הזו שהבלשן הישראלי נתון בו בשעת עיסוקו בתיאור העברית של ימינו לבין העימות שהעיתונאי נתון בו כשהוא חייב לסקר פעולות מלחמה שמדינתו משתתפת בהן. לפיכך מותר לנו ללמוד גזרה שווה משם לכאן: כשם שמקובל לצפות מעיתונאי המוסר דוח על פעולות במלחמה "שלנו"⁹ שיזדהה עם הצד שלו, כך גם הבלשן העוסק בלשון חברתו שלו, מותר לו לנקוט עמדה כלפי התופעות שהוא מתאר. אין האובייקטיביות האידאלית מחייבת אותו "להניח לה ללשון" ואפילו להימנע בשם החומרה המדעית מלעסוק במחקרה; או לחילופין, להכיר כתופעה לגיטימית בכל סטייה מנורמה שהוא מגלה בה, משום שהיא נוהגת כך ומשום שאין להתערב בה.

יש לקבל כעובדת יסוד ששום לשון מדוברת, ואפילו ברמת החברה הנמוכה ביותר, אינה זקוקה ללגיטימציה. עצם קיומה הוא הצדקתה. טעות טעו המורים והטהרנים שייחסו את השתרשותן של תופעות לשון "חריגות" כאלה בלשונות דיבור מסוימות לעם ארצות, לאי-ידיעה, לחוסר השכלה יהודית וכללית; שהרי אין הן נחלתן של שכבות מקופחות בחברה בלבד, אף אין בהן משום תוצאה של חשך בחינוך בימי הַיְנָקוּת ובתקופת הילדות. קשה לייחס לסופרים-אמנים, למשורר פזמונים ולאנשי העט בכלל (גם כשהם עוסקים

8. האמת היא שאין להתרגש, אלא יש לראות את התופעה כסימניה של "התרבות שכנגד".

9. T. Liebes, "'Our' War / 'Their' War: Comparing the Intifadeh and the Gulf War on U.S. and Israeli Television", *Critical Studies in Mass Communication* 9, 1 (1992), pp. 44-55

בעיתונות) היעדר חינוך מעין זה: ידוע יודעים הם את הכללים, למדו הם את הלשון ואת מקורותיה, אלא שהם דוגלים בתרבות חדשה המתעמתת עם התרבות השולטת בחברה. הם מפתחים ביודעין תרבות שכנגד (counter-culture), והלשון שהם מטפחים בחריצות ראויה לשמה היא לשון שכנגד, לשון של מחאה; בדרך המליצה היה אפשר לומר שזו לשון אחרא (על משקל סטרא אחרא), תרבות אחרא.

לפיכך אין טעם בהכרזת מלחמה על תרבות חדשה זו, אלא יש לתת לה להתפתח ולהתחלף בבוא זמנה בתרבות שכנגד אחרת. התשובה הראויה, לדעתנו, שיש עמה אחריות כלפי הלשון העברית בהתפתחותה ההיסטורית, היא מתן תיאור הולם לעברית הנהוגה בחברת האליטות בישראל של ימינו, ללשון הדיבור התקנית, שרשאים אנו לקרוא לה לשם הפשטות "לשון התרבות". ואם נכונות הן הנחותינו הקודמות – דהיינו, שיש במציאות הלשונית של העברית בת ימינו לשון של תקן, שבציבור חיה התחושה שלשון זו היא בגדר של ודאות, ועם זה שגוני הלשוניות של העברית המדוברת ושל העברית הכתובה כאחד מרובים הם – אזי עלינו לצעוד צעד אחד נוסף בפינוי המכשולים ה"עקרוניים" בפני פתיחת עבודות התיאור (החיפוש, הזיהוי, המיפוי והעיצוב כאחד) ולהחליט שאין לנו לבקש את לשון התקן של העברית החיה כולה, אלא יש לבקש את לשונות התקן שבה. נכיר מראש בקיומן ביחד של כמה לשונות תקן, הן בדיבור הן בכתיבה, נבחר באחת מהן לתיאור מלא, ואחריה נבחר לכך בלשון אחרת. תקנים אלו יתארגנו על פי המשלבים המצויים בלשון החיה, ובדרך זו נגיע אל ידיעת לשון התקן בכל משלב לעצמו. בדרך עבודה זו לא נצטרך למדוד את לשון התקן של משלב העיתונות, דרך משל, בקנה המידה של לשון התקן של משלב מדעי היהדות.

ב. הסתבכויות אפשריות

האם אין בהצעה זו משום רלטיביזציה של מושג התקניות? אם יש כמה לשונות תקן, האם לא ביטלנו את האפשרות של הכרה בלשון תקן כלל? האם אין כאן סתירה ממנה ובה? במציאות החברתית הישראלית של ימינו אין בכך סתירה. אינני רואה סיכוי לתמימות דעים על לשון אחת כלשון תקן-על לכל המשלבים, לא בלשון הדיבור ולא בלשון הכתיבה.

נדגים את דברינו. לפי שעה נתרכז בהדגמה מאחת מלשוניות הדיבור – לשונם של משכילים, של האליטות החברתיות – לא מפני שאין לשון תקן גם במשלבים אחרים, כגון בלשון הצבא או בלשון חבורות הרחוב, אלא מפני שאין לתפוס את המרובה. נראה לי שדרכי המבע האלה יהיו תקניות בלשון דיבורם של בני החברה המשכילה: **נראָה לי, איזה שאלה, איזה דיבורים,**

אני יגיד לך, ואולי גם סנדלים תנ"כיות, מכנסיים קצרות. אין צריך לומר שאין בשימוש בהן משום ביטול הנורמות המתחייבות מכללי העברית הקלסית, אלא משום עדות לתקן המתבסס על קבילותם של ביטויים בחברה הדוברת; יש להניח שאותם דוברים עצמם ישנו את אופני התבטאותם בכתב. אין להתעלם מכך שהכרעות-הצעות אלו, בחירות אישיות-סובייקטיביות שלי הן, ויש לצפות להכרעות מחמירות יותר או מקלות יותר מבלשנים וממורים מחוגים שונים. לדוגמה, במאמרו של יצחק צדקה יש רשימה ארוכה של מבעים מתחומי הצורות והתחביר כאחד שהוא מציע להעלותם לרמת התקן.¹⁰

ואשר ללשונות התקן בכתיבה, יש מקום לפתוח בתיאור לשונם של סופרים בכתיבתם היוצרת, כשהם משמיעים את קולם שלהם ואינם מדובבים דמויות (תוך ניסויים וניסיונות למצוא את שביל ה"אותנטיות" הקורצת להם מכל פינה בביקורת הספרותית ובמדע הספרות). כאן נקבל אפוא לשונות תקן שונות זו מזו, מעין לשונות תקן אידיו-סינקרטיות (אם אין כאן סתירה ממנה ובה). מכל מקום, שלב זה קודם בהכרח לאפשרות של הכללות בלשוניותיהם של סופרים בני זמננו (אף שגם זה יבוא; כגון כמו + עבר).¹¹

במה מסתבכת שאלת התקניות של העברית החיה? על סיבוכים אין לדבר לא בלשון הדיבור ולא בלשון הכתיבה הספרותית (שהיא על-תקנית) אלא בלשון הכתיבה הפורמלית, הלא-ספרותית, בלבד. מקור הסיבוך הוא בקושי החברתי-התרבותי להטיל על הציבור, ואפילו על ציבור מצומצם בלבד, החלטות ועקרונות מחייבים מלמעלה. כביכול, "דמוקרטיה" מתפרשת כחופש מכל מרות גם בתחום הלשון, עד שיש לעתים הרושם שאיש הישר בעיניו יעשה. במה דברים אמורים? באותם תחומים שכבר עלה בידי האקדמיה ללשון העברית לקבל בהם החלטה ולפרסם הנחיות: בכתיב, בתעתיק, בפיסוק ובמקצת כללי הניקוד (למעשה, בצורות השם). במבט ראשון היה אפשר לחשוב שהסיבה לסרבנות חלק מהקהל להישמע לכללי האקדמיה בתחומים אלו היא ברתיעתם של מנסחי הכללים מהחלטיות, בבחירתם בסגנון של "אין ולא ורפיא בידיה", בכללים שלעתים מתפרשים כהמלצות וכעצות טובות

10. "י צדקה, "עברית תת-תקנית קבילה", החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות, דברי המפגש השנתי התשיעי (תשנ"ג), עמ' 55-66.

11. ראה לדוגמה ב"המתמיד" לח"נ ביאליק: "כמו פס כל היקום... כמו כבתה השמש... וכמו טרם יהיה לבחור הנער" (שורות 37, 41, 47) וכן במקומות נוספים שם (שורות 110, 175, 193, 350, 496). ועיין במאמרי "עיון במבני התשתית של ביטויי ההשוואה בעלי כ' ב'המתמיד" לח"נ ביאליק", הלל לביאליק - עיונים ומחקרים ביצירת ח"נ ביאליק, בעריכת ה' ויס וי' יצחקי, רמת-גן תשמ"ט, עמ' 183 [נדפס באסופה זו בעמ' 165-174].

בלבד. אלא שאין בכך הסבר מלא, ואולי אין בכך אלא תירוץ בלבד. בתי ההוצאה קובעים לעצמם כללים משלהם לכתוב חסר הניקוד ולפיסוק, ועורכי הלשון העובדים למענם חייבים לסגל לעצמם את כללי המקום בכל בית הוצאה בפני עצמו. הצד השווה בכללים מקומיים אלו הוא שבפרטים מסוימים הם סוטים ביודעין מהחלטות האקדמיה.¹²

אילו התכוונו מרכזי סמכות לא-קרואים אלו לשפר את ניסוחי הכללים שנתקבלו באקדמיה, היו יכולים לפנות אל מנהלת האקדמיה ולבקש תיקון לכללים, והאקדמיה הייתה מפעילה את ועדותיה המתאימות והייתה מביאה לידי השינויים המבוקשים, אילו מצאה הצדקה לכך. בלא תהליך זה אין לנו אלא מעין התרוצצות בין מנהגי כתיב שונים, והתוצאה היא מניעת התקבלותו של תקן אפילו בתחום זה.

ג. ראשית הפתרון

לשמחתנו, אין אנו דוחקים את הקץ כשאנו מבקשים מחוקרים צעירים שיתעניינו בלשונותיהם של סופרים בני זמננו. מאחר שהאקדמיה ללשון העברית, שיש לה הסמכות מכוח החוק ליזום מפעלי סקר ותיאור מקיפים וכוללים-הכול, אינה יכולה לפתוח ביזמה זו לפי שעה, הרי שחוקרים צעירים הלומדים לקראת תארים גבוהים באוניברסיטאות בישראל קיבלו ומקבלים עליהם בקצב גובר והולך את המשימה המבוקשת של תיאור לשונם של סופרים בני זמננו. שיטות העבודה והתיאור אינן אחידות, אף אינן מתואמות בין החוקרים, ובדין הוא כך, שהרי אנו עדיין מצויים בתקופת חיפושי דרך למציאת המודל הרצוי להצגת לשונו הכוללת של סופר-מחבר. אף ייתכן שצפויים אנו לניסיונות תיאור לשונו של סופר אחד מסוים בשיטות שונות זו מזו.

אפשר לבחור בדרך של התבססות על קורפוס סגור מכלל עבודותיו של סופר אחד, תוך הסתייעות במחשב לקבלת קונקורדנציות מגוונות (בצורות, במבנים ובמילון כאחד), כדי שיהיה אפשר להשתית את התיאור עליהן. כבר יש בידינו תיאור ממצה של תופעות תחביר נבחרות (מתחום התיאור המאייך) בלשונם של אלכסנדר ויונת סנד (מאת גלילה מור) ושל קווים נבחרים מלשונו של דוד פוגל בפרוזה (מאת גלילה מור); וזה לא כבר הופיע מעטה גם תיאור

12. דוגמות לסטיות מכללי הכתיב חסר הניקוד שנתקבלו באקדמיה ללשון העברית ונתפרסמו ברשומות, כפי שהן נוהגות בהוצאת עם עובד (הדוגמות נלקחו מנתן שחם, סדרה, תל-אביב תשנ"ג): זכרון (עמ' 56), כשלון (עמ' 60), חוכמת- (עמ' 59), היתה (עמ' 59, 87). דוגמות מהרצאת דברים בכינוס למדעי היהדות: מדוייק, מתוייג.

כולל על לשונו).¹³ כבר הוכנו תכניות למחקרים גם על לשונם של דוד שחר ושל אנטון שמאס.

כמו כן פתוחה הדרך לגישה על פי מדגם מייצג או על פי מדגם מקרי מלשונם של סופרים, והקווים הנבחרים לתיאור נתונים לבחירתו האישית של החוקר לפי העדפותיו, במקום שלבו חפץ. ואין צריך לומר שנמשכות והולכות העבודות העוסקות בתופעות מיוחדות בלשון הסופרים בני זמננו שבהן אין לחוקר תכנית להגיע לתיאור כולל שלה.

המבקש לתאר את לשון הכתיבה הפורמלית התקנית (מעין "לשון מלומדת") יוכל להסתייע בסימני דרך הניתנים לעתים בדבריהם של סופרים או במעשה היצירה-הכתיבה שלהם. מן המפורסמות הוא שלשון תקן לכתיבה הפורמלית בכלל החברה נוצרת בספרות המופת, והיא משמשת לא את הסופרים בלבד, אלא גם את כל מי שמבקש ללמוד מדרכיהם ולהידבק בהן. ודוק: כל זמן שהאקדמיה ללשון לא החליטה בשאלות מעשיות מעין אלו, יש להעדיף את הנוהג למעשה בכתיבתם של סופרי המופת שלנו על פני הצעותיהם של בלשנים ושל מורים, עם כל הכבוד להם.

נזכיר כאן את דבריה של שולמית הראבן בהרצאה על לשונם של סופרים ואת הערותיו של נתן שחם השזורות בקטעי הרומן שלו 'סדרה'. שולמית הראבן סיכמה תמציתית בהרצאת דברים פורמלית למחצה¹⁴ את האחריות שאפשר לצפות לה אף היום מסופרי אמת:

לסופר האמיתי הסיפור הקצר יכול להיות שיא של מלאכת הכתיבה...
אבחנה ראשונית [אם] כותבים על משהו או נותנים את [הדברים]...
מכתיבה את הסגנון, את הזמן... עבר או הווה, את בחירת המלים.

ובהמשך:

אי אפשר להשתמש [בסיפור הקצר] בזיקוקין די נור של לשון... או מעברים מסגנון לסגנון...; [הסיפור הקצר הוא] מבנה גבישי, מדויק מאוד, מלאכת מחשבת שבה אסור לגבב וכל מלה נחשבת. שינית מלה – שינית עולם ומלואו.

שמא נוכל להירמז מכאן שיש הצדקה לפנות אל הספרות היפה, לקבל ממנה את המיטב הנחשב אצל הסופרים עצמם כמיטב ולתאר את לשונה על פי מבחר ממיטב זה. לפי עצתה של הראבן תהיה הבחירה בקובץ הסיפור הקצר.

13. גלילה מור, תצורה ומשמעות – עיון בלשון הפרוזה של דוד פוגל, באר-שבע 1994.

14. הדברים הובאו במדור "תרבות-ספרות-אומנות", ידיעות אחרונות, 26.2.93, עמ' 25.

עד כמה אפשר להיעזר באינטואיציה ובניסיון המעשי של סופר לתפיסת הדקויות המונחות במשלבים ובתת-הלשונות של העברית החיה נוכל להדגים מהערותיו ומתיאוריו הקולעים של נתן שחם על סוגי העברית; אלו הן דעותיו של הסופר על משלבים בלשון הדיבור ברומן שלו 'סדרה':

"ידע כלשהו בעברית המדוברת" (עמ' 6); לדוגמה: "אם לא הייתי שובר ימינה היו צריכים להביא שווייס-אפראט בשביל להוציא אותנו מבפנוכו" (עמ' 5).

"מי שמדבר בלשון מלומדת מעיד על עצמו שהוא עולה חדש" (עמ' 6); לדוגמה: "אילולא הטיתי את ההגה ימינה, היו צריכים לחלץ אותי מן המכוננית ההרוסה במכשיר ריתוך" (שם).

"לסגל לעצמו לשון של גיבור מקומי" (שם); לדוגמה: "קח אותה, היא עשר" (שם).

"אחרי שבע שנים בארץ למד אנגלית טובה ועברית שימושית" (עמ' 21).

"הלשון שהם משתמשים בה, עברית קלוקלת שמשובצות בה מלים לועזיות" (עמ' 24).

"עגה עכשווית בפי מי שהקפיד על לשון תקנית מבטאה בדרך-כלל היסוס כלשהו" (עמ' 79); לדוגמה: "אנחנו נתקשר אליך" (שם).

"העגה של העולם התחתון הישראלי" (עמ' 98); לדוגמה: "נחוץ לו, כנראה, לעשות 'מכה' מהצד" (שם).

ד. עיון במבחר תופעות בלשונו של נתן שחם

ההבחנות שלעיל מופעלות הלכה למעשה ביצירה האמנותית. אנו למדים משחם שה"אותנטיות" בשחזור לשון דיבורן של דמויות ביצירות הספרות אינה מחייבת פתיחת פתח כפתחו של אולם בפני כל מבע מלשון העולם התחתון, מלשון הרחוב ומלשון העולה החדש בלא הטלת הגבלות בפניהן. איננו צריכים לעגנון ולהזז כדי להראות שאין הכרח כזה, גם אם הדבר תלוי בטעמו ובסגנונו של האמן-היוצר, ולא פחות מכך בזרם הספרותי שהוא שייך אליו (יש הנכנעים לקונסנזוס בכך).

כשרוצה שחם לדובב עולה שלשונו העברית תת-תקנית, הוא כותב: "זה מה שיש. אפילו אם את לא אוהבת את זה, כדאי שתשתי משהו. אילו ראית איך את נראית..." (עמ' 120, מדברי פיטר הצלם אל נעמה התחקירנית). יש כאן

נאמנות אמנותית (ולא "בדרך של עבודת") ללשון הדיבור, ואף על פי כן אין בכך כל פגיעה של ממש בלשון עצמה שהרי לא נכתב "זה מה יש", ולא נכתב "אם ראית". או במקום אחר: "מה יותר עקומה מה יותר טוב" (עמ' 151, בפירושם של דברי הצלם בפי הגברת ד"ר זילבר הזקנה). הכוונה היא להביע את היתרון המחוזק המובע בלשון הדיבור בדרך מעין זו: "כמה שיותר עקומה". הסופר בונה דרך משלו להבעת תוכן זה בלא להנציח את לשון הדיבור הממשית, בלא לחדש מבני תחביר לא עבריים כדי להישמע "אותנטי". בניסיוננו לתעד אצל שחם את לשון דיבורן של הדמויות אנו מוצאים לשון דיבור תקנית, גם כשהיא משובצת ביטויים שהנורמטיביסטים היו מוצאים בהם פגמים. לדוגמה:

תואר הפועל + ש-: "אתה יכול לצלם אותי **מתי שאתה רוצה**" (עמ' 51).

מקור בשלילה כמשלים **ליכול**: "איך אני יכולה **לא לשים לב?**" (עמ' 50) = שלא לשים לב.

יידוע **יותר**: "את עושה את העבודה שלך על הצד **היותר טוב**" (עמ' 56).

פועל מלועזית: "אין צורך **לרטש** את הצלקת על מצחה" (עמ' 50) = retuschieren.

ומה גם ש-: "שוב הגיע לכלל מסקנה שלא כדאי להתחיל את הסדרה בדמות שאיננה משתפת פעולה ברצון. **ומה גם** שלדבריה אין לה כלל אלבום משפחה" (עמ' 56).

יכול להיות: "יכול להיות שאתם מבינים בזה יותר ממני" (עמ' 57).

אני... אני...: "אבל אני ברצינות אני מדברת" (עמ' 57).

שני נסמכים לסומך אחד (שתי מילות יחס למשלים אחד): "**לפני ואחרי** שצויין לשבח" (עמ' 43).

אי-חזרה על איברי הנסמך או על מילת היחס לפני חלק משפט הכולל כמה איברים: "הוא הזהירה **מפני** ציפיות מופרזות ותקוות גדולות" (עמ' 59).

הקדמת תואר הפועל לגרעינו: "**ממש** כאשה הערבייה שעל החמור" (עמ' 48); "הוא נהנה כל כך מן השיחה ההיא **שממש** הצטער על שהופיעה שם פתאום דמות זרה" (עמ' 59); "ודאי נראתה לו כאשה

תמהונית ולא לגמרי מיושבת בדעתה" (עמ' 63); "לא רק מדוע דווקא היא, אלא גם מדוע דווקא עכשיו (עמ' 70).

הכי + שם תואר: "...את הרגשות הכי טיפשיים שלה" (עמ' 58).

לא + בינוני: "הוא לא אוהב אותי" (עמ' 58).

כיוון ש-: "כיוון שנמנע ממנו להקיף במבט אחד את כל הפרטים התובעים הגדרה, עליו להשהות את מבטו" (עמ' 82) = מכיוון ש-.

ההצדקה לקבלת דרכי מבע אלו כתקניות אינה רק בכך שהסופר ראה להביאן בדברי הדמויות או בדיבור המשולב של עצמו, אלא אפשר למצוא לכל ה"סטיות" האלה מהלשון הקלסית עדויות בלשון ימי הביניים.¹⁵ אם נהיה אפוא מוכנים להרחיב את מסגרות "הלשון הטובה" (התקנית) מעבר ללשון המקרא וללשון חכמים, לא יהיה צורך להרבות ביקורת על מבעים מסוג זה. תיאור מעין זה אינו חייב לבקש את החידוש בחריג לכאורה ואת המפתיע בלשונו של הסופר. סיכום תחבירן של מילות תפקוד נבחרות עשוי להעשיר את ידיעותינו בכללי תחביר העברית בעצם ניסוחן של התופעות בדרך של שיטה. לדוגמה, ב'סדרה' של נתן שחם:

כאילו = תואר הפועל של האשליה, של ההנחה המוטעית; מכיון למוען.

1. לפני מילה (שאינה פועל ואינה שם):

לפני **אפשר:** "אדם שב והקשיב להודעה המוקלטת **כאילו אפשר** לפענח בקול הסתמי, השטוח, מסר סמוי כלשהו" (עמ' 80) – מתוך הנחתו של המשאיר את ההודעה שאפשר (אבל אי אפשר).

לפני **יש:** "הוא עצר את נשימתו, **כאילו יש** בזה כדי להגן עליו" (עמ' 86) – לכאורה אפשר היה לחשוב ש- (אבל אין זה אמת).

2. לפני פועל:

"תנור הנפט דלק באמצע החדר, **כאילו נערכה** מבעוד מועד לארחם" (עמ' 84) – הרושם המתקבל הוא שהיא נערכה, כך נראה (אבל אין האמת כך).

15. דוגמות בלשון השו"ת: "וע"ז נתעצם הריב ביניהם וקרבו ויאתיון לדין לפני ואחרי שמוע דבריהם" (שו"ת אבני שיש [מרוקו, המאה השמונה-עשרה], חלק א, סימן יד, ד"ה ובאלול), ובשו"ת מהמאה העשרים; "שכיון שהוא חשוד על שחיטה שאינה ראויה חשוד על הגניבה" (תשובות הגאונים, שערי צדק [עיראק, המאה השמינית-האחת-עשרה], ח"ג ש"ו, סימן לז, ד"ה רב נטרוי); "ואמר שכיון שהעתיקו העדים את השטר הוחלף זמן ה-..." (שו"ת הרי"ף [מרוקו, המאה האחת-עשרה], סימן ה, ד"ה שאלה). וכן שכיח בכל הדורות.

כמו = תואר פועל של ההשוואה האבסורדית, של הספק, של אי-הוודאות, 'כאילו'.

1. לפני שם:

"להתניע את המנוע הקר שלו, שהשתעל פעמים רבות כמו חולה קצרת" (עמ' 79) – דומה לחולה קצרת: השוואה אבסורדית (מנוע/אדם).

2. לפני פועל:

"**וכמו הסכים** להשתתף בקשר השתיקה הזה" (עמ' 76) – דומה למצב שהסכים, אפשר שהסכים: ספק, אי-ודאות; "ההמשך כמו נגזר מצירוף העובדות הללו" (עמ' 81) – דומה, אפשר (אבל אין ודאות); "ואז כמו ידע נבואת-לב מאוחרת... ידע שבוא תבוא" (עמ' 87) – הידיעה הייתה מעין נבואה, דומה לנבואה (אבל לא הייתה נבואה).

3. לפני בינוני:

"ופיטר מאחור, ומצלמותיו עליו ולצדו, כמו מחפה עליהם בנשקו" (עמ' 78) – נדמה ש-, אפשרות, ייתכן שהוא מחפה; "העיניים המעולפות הציצו בו מאחורי הריסים הארוכים כמו מתלבטות אם הוא שווה הצצה שנייה" (עמ' 82) – דומה ש- (אולי הן מתלבטות באמת).

4. לפני צירוף יחס:

"והנה, כמו מן האין צצה עוד נפש-פועלת בסיפור חייה" (עמ' 85) – נדמה ש-, אפשר היה להעלות על הדעת שמן האין (אבל אין דבר כזה).

ה. סיכום

אין לנו להתקין כל לשון של תקן, אולם אין פירושו של דבר שלא נוכל להודות בקיומה של לשון תקן; ולא של לשון תקן אחת אלא של לשונות תקן אחדות, הן של הדיבור הן של הכתיבה.

בעבודות פרטניות מסוג זה, שיתרחבו בבוא הזמן לכדי תיאורי לשון מלאים של סופרים נבחרים, תיפתר מאליה בעיית התקן בלשון הכתיבה של בעלי התרבות של העברית החיה. אם יימצאו מעוניינים בדבר, יוכלו מתארי הלשון לעבור גם אל לשון הכתיבה של "התרבות האחרת" (תרבות אחרת) וכן אל לשונות התקן השונות של הדיבור בעברית של ימינו. אין לוותר על היזמה בכיוון זה, ונמליץ על כך את דברי חבקוק: "כי עוד חזון למועד וְיִפֹּחַ לִקְצָ וְלֹא יִכְזַב אִם-יִתְמַהֵמָה חֲכֵה-לוֹ כִּי-בָא יבֹא לֹא יֵאָחֵר" (ב, ג).